

Hukuki Genişlik Bağlamında Memlükler Döneminde Tatbik Edilen Dört Mezhep Uygulaması*

Shahin Khanjanov

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye

Sahin_xancanov@hotmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7858-928X>

Öz: Fıkhi mezheplerin oluşumlarını takiben İslam devletleri yargısal alanda hukuki öngörülebilirlik ve istikrar açısından bu mezhepleri tercih etmeye başladılar. Memlükler dönemine kadar devletler, yargısal alanda tercihlerini genelde tek mezhepten yana kullanırlarken Memlükler, dört Sünnî mezhebe de aynı hukuki statüyü vererek dört mezhepli yargısal sistemi başlattılar. Bu uygulamanın amacına dair pek çok fikir ileri sürülmüş olup, biz makalemizde bunlardan “hukuki genişliği sağlama ve hukuki ihtiyaçları giderme” argümanını öne çıkararak uygulamayı bu yönde okumaya çalıştık. Zira o döneme dair ulaştığımız bazı tarihi ve ilmi kayıtlar, uygulamayı açıklamada bu gerekçenin de bize makul ve doğru bir açıklama verebileceğini göstermektedir. Aşağıda geleceği üzere uygulamaya dair diğer açıklamaların haklılık paylarını teslim etmekle birlikte, biz makalemizde bu gerekçeler içerisinde pek üzerinde durulmayan “hukuki genişlik” gerekçesini desteklemeye çalışacağız. Nitekim döneme dair tabakat, fūrū fıkıh, fetāvâ ve usûl-i fıkıh kaynaklarından ulaştığımız bazı sonuçlar, Memlüklerce başlatılan çok mezhepli yargısal sistemin, hem devlete hem de halka hukuki alanda bir genişlik ve kolaylık sağladığını bize göstermektedir. Şöyle ki, devlet yetkilileri hukuki alanda dört mezhebin her birinden ihtiyaç duydukları görüş ve çözümleri tercih edebilirlerken, halk da makalemizde *tefvîz* ismini verdiğimiz uygulamayla, mezhep kadıları aracılığıyla farklı mezhep kadılarına başvurabilmekte ve böylece mezhepsel genişlikten faydalanabilmekteydi. Makalemizde hukuki genişlik düşüncesine teorik zemin oluşturması açısından o dönemde yükselişe geçen mezheplerarası *intikâl* düşüncesi üzerinde de durulmuş ve bu dönemde bu düşüncenin söz konusu uygulamalara teorik zemin sağladığı savunulmuştur. Son olarak makalede Memlükler döneminde uygulanan dört mezhepli sistemin bu yönde anlaşılmasının günümüz açısından değerine temas edilmekte ve bunun günümüz fıkıh düşüncesine yeni katkılar ve açılımlar sağlayacağı ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Tarihi, Memlükler, Dört Mezhep Uygulaması, *intikâl*, Hukuki Genişlik.

Geliş Tarihi/Received Date: 25.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 06.08.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Khanjanov, Shahin. “Hukuki Genişlik Bağlamında Memlükler Döneminde Tatbik Edilen Dört Mezhep Uygulaması”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (Aralık 2021), 443-471. <https://doi.org/10.51447/uluifd.927662>

* Bu makale, “Memlükler Dönemi Hanefilerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları” başlıklı doktora tezi (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) esas alınarak hazırlanmıştır.

The Practice of the Application of Four Madhhabs in the Mamluk Period in the Context of Legal Diversity

Abstract: Following the formation of fiqh madhhabs, Islamic States began to prefer these schools of law in the judicial field in terms of legal predictability and stability. Until the Mamluk period, states generally preferred a single madhab in the judicial field, while the Mamluks gave the same legal status to all four Sunni madhhabs and initiated a quadruple judicial system. Although many ideas have been put forward regarding the purpose of the application, we think the argument “providing legal flexibility and diversity” provides us with the most reasonable and strongest explanation among them. The conclusions we have obtained from the sources of *ṭabaqāt*, *fiqh*, *fatāwā* and *uṣūl al-fiqh* about the period, support this argument. This diverse judicial system initiated by the Mamluks, provided a broadness and convenience in the legal field for both the state and the people. That is to say, while state officials could choose the views and solutions they needed from each of the four madhhabs in the legal field, the public could apply to different madhhab judges through their own madhhab judges in terms of legal solutions, thus benefiting from the madhhabs width. In our article, in terms of forming a theoretical basis for the idea of legal width, the idea of *intiḳāl*, which was on the rise at that time, was also emphasized and it was argued that this thought provided a theoretical basis for these practices in this period. Finally, in the article, the value of the understanding of the four-madhhab system applied during the Mamluk period in this direction is discussed in terms of today and it is stated that this will provide new contributions and expansions to today’s fiqh thought.

Keywords: İslamic Law, The History of İslamic Law, Mamluks, Application of Four Sunni Madhhab, İntiḳāl, Legal Diversity.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

Memlüklerin (1250-1517) ilk sultanlarından Zâhir Baybars’ın (öl. 676/1277) başlattığı yargıda dört mezhep uygulamasının amacına dair, aşağıda ayrıntılarına değineceğimiz üzere, o dönemden günümüze pek çok fikir ileri sürülmüştür. Uygulamanın nedenine dair fikir ileri sürenlerden Yossef Rapaport, uygulamanın nedenleri arasından hukuki genişliğin sağlanması argümanını ön plana çıkarmakta ve uygulamayı bu yönde bir okumaya tabi tutmaktadır. Şöyle ki, Rapaport’a göre Zahir Baybars (öl. 676/1277), bu uygulamayı başlatarak devletin tek mezhep yerine dört mezhepten yararlanmasının önünü açmayı hedeflemişti. Dört mezhep uygulamasının nedenlerine dair kaleme aldığı makalesinde bu düşüncelerini savunan Rapaport’un bu iddiaları, kanaatimizce uygulamaya dair güçlü açıklamalardan birisini teşkil eder.

Makalemizde, o dönemde uygulanan dört mezhep uygulamasını bu yönde okuyacak ve bu düşüncüyü, ulaştığımız tarihi kayıtlar yanında başka açılardan da desteklemeye çalışacağız. Rapaport, düşüncelerini daha çok tabakat ve tarih kitaplarından

nakillerle temellendirirken, biz tarih ve tabakat eserlerinden nakillere yine yer vermekle birlikte, bunlara ek olarak usûl-i fıkıh, fûrû fıkıh, kazâ ve fetva alanına dair eserlerden de istifade edecek ve bu bağlamda o dönemin usûl-i fıkıh eserlerinde çokça savunulmaya başlanan mezhepler arası *intikâl* ve *tetebbu' u'r-ruhaş* düşüncesini bu uygulamaya teorik altyapı sağlayan düşünceler olarak işleyeceğiz. Ayrıca, dönemin fûrû fıkıh, *edebü'l-kādî* ve *fetâvâ* eserlerinde yer alan, farklı mezhep kadularının birbirine hüküm tevdi anlamında *tefviz* uygulamasını, dört mezhep uygulamasının sağladığı hukuki genişlik imkanının halka yönelik pratiği açısından değerlendireceğiz.

1. Dört Mezhep Uygulaması Öncesi Döneme Kısa Bir Bakış

Sünnî fıkıh mezheplerinin kuruluşlarını tamamladıkları hicri 3 ve 4. yüzyıllardan itibaren İslam devletleri, hukuki alanda genelde bu mezheplerden birini benimseyerek, tercihlerini genelde tek mezhepten yana kullanmışlardır. İlerleyen zamanlarında Abbâsîler, hukuki alanı Hanefî kadılarına tevdi ederken, Kuzey Afrika ülkeleri ve Endülüs, genellikle Mâlikî mezhebini tercih etmişlerdir. Yine Sâmânîler, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular Hanefî mezhebine öncelik verirlerken, Eyyûbîler, yargı alanını Şâfî kâdıkkudâtlara bırakmışlardır.¹

Devletlerin hukuki tercihlerini tek mezhepten yana kullandıkları bu dönemlerde, ilmi ve sosyal alanlarda da tek mezhepçilik düşüncesi hakimdi. Nitekim mezheplerin oluşumunu tamamladıkları asırları takip eden hicri 5 ve 6. asırlar boyunca tek mezheplilik düşüncesi zirve dönemlerini yaşamış ve hem itikâdi hem de fıkhi mezhepler arasında rekabet ve üstünlük mücadeleleri ilmi ve siyasi alanlardan yer yer sosyal alanlara da taşmıştır.² Bu dönemlerde ümmetin içinde bulunduğu siyasi ve ideolojik parçalanmışlıkları daha da körükleyen bu mücadele ve kavgalar, İslam dünyasını tehdit etmekte ve dış tehditlere açık hale getirmekteydi. İçeride Şîî İsmâîlîler'in neredeyse tüm İslam dünyasını tehdit eder hale geldiği ve dışarıda da Haçlı tehdidinin

¹ Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/2; Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/521-523; Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 115, 118-119; Adem Arıkan, "Büyük Selçukluların Hanefîlere Destekleri ve Irak Selçuklularını Sultanı Mesud'un Faaliyetleri", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 5-6 (2008), 154-163; Mehmet Macit Sevgili, "Selahaddin Eyyûbî'nin Fıkhi Faaliyetleri Bağlamında Sünnî Akideyi Yayma Çabası-Kürtlerin Şafileşmesindeki Rolü", *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Necati Sümer - Ahmet Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 2/357.

² Konuya dair daha geniş bilgi için bk. Kalaycı, *Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, 114-145; Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999); Abdülhamit Sinanoğlu, "Selçuklular Döneminde Mezhep Mücadeleleri Arasında Mutezile'nin Konumu", *II Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce Bildiriler*, ed. Mustafa Demirci vd. (Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013), 2/286-296; Çağfer Karadaş, "Selçukluların Din Politikası", *İstem* 2 (2003), 100-101.

iyice kendini hissettirdiği böyle bir ortamda ortaya çıkan Sünnî devletlerden Selçuklular, Zengîler ve Eyyûbîler, bu tehditlerle mücadele adına, Sünnîliği tüm kulvarlarda destekleme ve güçlendirme işine girişmiş ve İslam dünyasında birliği temin etme çalışmalarına hız vermişlerdi.³ Devletlerin uyguladıkları Sünnî eğitim projeleri kapsamında ve hissedilen dış ve iç tehditler karşısında, iç kenetlenme adına aralarındaki rekabet ve üstünlük mücadelelerini önemli ölçüde azaltarak Sünnîlik paydasında bir araya gelen fıkhi mezheplerin, aralarında gitgide bir yakınlaşma ve hüsnükabul ortamı oluşmaya başlamıştı. İlerleyen dönemlerde Haçlı istilalarına ek olarak ortaya çıkan Moğol istilaları da, sebep olduğu kaos ve göçler sebebiyle, mezheplerin büyük kitleler halinde bir araya gelme ve yakınlaşma süreçlerini hızlandırmış ve artık “dört mezhep” fikri Sünnî toplumda iyice kabul görmüştü.⁴ Dört mezhep fikrinin artık iyice yerleştiği ve dört mezhepli medreselerin kurulduğu böyle bir ortamda Memlûklerin ilk hükümdarlarından Zâhir Baybars, bunu kazâ alana da taşımış ve dört mezhebe yargıda eşit hukuki statü tanıyan uygulamayı başlatmıştı.⁵

³ Ayşe Çekiç, “Selçuklulardan Eyyûbîlere Sünnî-İslam Devlet Siyasetinde Mısır’ın Yeri ve Önemi” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Aralık 2018), 119-133; Mehmet Çelik - Şükran Yaşar - Zafer Duygu, “Selçuklular’ın Devlet-Ümmet Bütünlüğünü Sağlama Projesinin İkinci Ayağı: Medrese-Tekke Uzlaşmasını Sağlama ve Türkmen Oymaklarını İslamlaştırma Politikası”, *II Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce Bildiriler*, ed. Mustafa Demirci vd. (Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013), 4/316; Ahmet Ocak, “Şii-Sünnî Ekseninde Selçukluların Hicaz Politikası”, *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri*, ed. M. Ali Hacıgökmen vd. (Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019), 749; a.mlf., “Selçuklular Döneminde Şii-Sünnî İlişkisi”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 8/ 23, 404-409; Abdullah Ekinci, “Selçuklular’ın İslam Dünyasındaki Heterodoks Hareketlerle (İsmaili-Karmati) Mücadelesi”, *I Uluslararası Selçuklu Sempozyumu: Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, haz. Metin Hülagü vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 3-6; Abdulkadir Turan, “Nureddin Mahmud Zengi Devri’nde (541-569/1146-1174) İlmiye Sınıfı”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 18/3 (2018), 36-41; Gülay Öğün Bezer, “Zengîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/268-272; Bedrettin Basuğuy, “Selahaddin-i Eyyûbi Döneminde İlmi Hayat ve Dönemin Önde Gelen Alimleri”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı* (Elazığ: ASOS Yayınları, 2016), 567-569.

⁴ Oğuzhan Tan, “Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep “Dört Hak Mezheb”in Kurumsal ve Kuramsal Kristalleşmesi”, *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 310, 316; Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 181-182; Kalaycı, *Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, 145-190.

⁵ Bu uygulama konusunda bk. Ebü’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-’tibâr bizikri’l-’hıta’ ve’l-’âsâr*, thk. Eymen Fuad Seyyid (London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2013), 4/1, 397; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2009), 226-227; Burak Gani Erol, “Memlûklerde Dört Mezhep Başkahlıklarının Kuruluşu ve İşleyişi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 87 (Güz 2018), 76; Fatih Yahya Ayaz, “Memlûk Sultan ve Emirlerinin Hanefîliğe Tutkunluğu Üzerine” *Kastamonu Üniversitesi 4. Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 2/441-442.

2. Uygulamanın Amacına Dair Serdedilen Görüşler

Uygulamanın amacına dair o dönemden günümüze pek çok fikir ileri sürülmüş olup, biz öncelikle bunlara değinecek ve sonra da tercih ettiğimiz görüşü belirteceğiz. Bazıları bu uygulamayı, Hanefî olan Memlük sultanlarının, hakim mezhep olan Şâfîliğe karşı kendi mezheplerini güçlendirme çabası olarak yorumlarken,⁶ bazı araştırmacılar bunu, o dönemde mezheplerin demografik yapısında yaşanan değişimin bir gereksinimi olarak görürler.⁷ Uygulamayı ferdi çerçevede anlayarak Baybars'ın o dönemde tek ve etkili Şâfî kâdilkudât Tâceddin b. Bintü'l-E'azz'ın (öl. 665/1267) etkisini kırma adına söz konusu uygulamayı gerçekleştirdiğini ileri sürenler de olduğu gibi, Memlükler'in bu uygulamayla tüm kesimlerin desteğini alma ve kendi meşruiyetlerini sağlamlaştırma amaçlarını güttüklerini ifade edenler de bulunmaktadır.⁸ Yossef Rapaport ise, yukarıdaki nedenlerden hiçbirisine katılmayarak, uygulamanın nedeninin, hukuki genişliğin sağlanması olduğunu savunur. Şöyle ki, ona göre Baybars, bu uygulamayı başlatarak hem devletin hem de halkın, tek mezhep yerine dört mezhepten de yararlanması için önünü açmayı hedeflemişti.⁹ Konuya dair kaleme aldığı makalesinde bu düşüncelerini bazı argümanlarla savunan ve ulaştığı pratik örneklerle de görüşünü temellendiren Rapaport'un bu iddiaları, kanaatimizce uygulamaya dair bize güçlü açıklamalardan birisini sunar. Çünkü uygulamayı bu yönde okumak, bize aynı zamanda bu dört mezhepli kâdilkudât uygulamasının neden Memlükler'in sonuna kadar ve her bölgede tatbik edilmeye devam ettiğinin de cevabını verir. Çünkü yukarıda uygulamanın nedenine dair ifade edilen demografik değişim gerekçesini ele alacak olursak, Memlükler dönemi boyunca demografik olarak bazı bölgelerde pek mensubu bulunmayan Hanbelî ve Mâlikî mezhebinden neden sürekli kadılar atanmaya devam edildiği hususunu açıklamamız zor olacaktır. Yine uygulamayı, Hanefîlerin, mezheplerini güçlendirmek ve yargıda tek mezhep yapmak için uyguladıkları gerekçesini alırsak, neden Memlükler'in sonuna kadar dört mezhepten de kadınların atanmaya devam ettiğini ve Hanefî mezhebine dönülmediğini açıklamakta güçlük çekeriz. Yine bunu, Memlükler'in kendi meşruiyetlerini sağlama

⁶ Jorgen S. Nielsen, "Sultan Al-Zahir Baybars and The Appointment of Four Chief Qâdis, 663/1265", *Studia İslamica* 60 (1984), 176; Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri Şam: Vakıflar ve Şehir*, çev. H. Ebru Aksoy (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 89; Sherman Jackson, "The Primacy of Domestic Politics: İbn bint al-A'azz and the Establishment of The Four Chief Judgeships in Mamluk Egypt", *JAOS* 115 (1996), 52-65.

⁷ Abdurrahman Atçıl, "Memlükler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslam Araştırmaları Dergisi* 38 (2017), 96.

⁸ Mehmet Fatih Yalçın, *Bahri Memlüklerde Dimaşk Kadilkudatları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016) 26-31; Erol, "Memlüklerde Dört Mezhep Başkadılıklarının Kuruluşu", 76-77.

⁹ Yossef Rapaport, "Legal Diversity in The Age of Taqlid: The Four Chief Qâdis Under The Mamluks", *İslamic Law and Society* 10/2 (2003), 210-228.

amacıyla başlattıklarını düşünenlerin de, bunun neden tüm Memlûkler dönemi boyunca devam ettiğini açıklamaları gerekir.¹⁰ Uygulamayı, İbn Bintü'l-E'azz'ın nüfuzunu kırmaya bağlayan gerekçe de aslında hukuki genişlik argümanını destekler mahiyettedir. Zira aşağıda da geleceği üzere, o dönemde görevde bulunan Şâfiî kadısı İbn Bintü'l-E'azz, mezhebinin görüşlerine aykırı diğer mezhep görüşlerini uygulamaya yanaşmamakta ve hukuki ihtiyaçlar bağlamında devlet yetkililerinin taleplerine olumsuz karşılık vermektedir.¹¹ Bu husus, Baybars'ın hukuki ihtiyaçlar bağlamında dört mezhepli sisteme geçişini etkileyen nedenlerden birisi olarak kabul edilebilir.

2.1. Uygulamanın Hukuki Genişliği Sağladığına Dair Argümanlar

Rapaport'un getirdiği tarihi kayıtlara ve argümanlara ek olarak, her ne kadar o dönemde dört mezhepli yargı sisteminde kadıların verdiği hükümlerin kayıtlarını içeren "kadı sicilleri" elimizde bulunmasa da, dönemin hem tabakat, *edebü'l-kādî* ve *fetâvâ* gibi diğer fihhi kaynaklarından ulaştığımız bazı kayıtlar hem de aşağıda değineceğimiz üzere o dönemde mezheplerin birbirinden istifadesine yönelik geniş bir hüsnükabul ortamının oluşmuş olması, uygulamanın hukuki genişliği sağlamaya yönelik olduğunu düşünmemize imkan tanımaktadır. İbn Hacer, yargıda dört mezhep uygulamasının nedenine dair bir açıklamasında, bunun, insanlara fihhi hükümlerde bir genişleme (توسعة) sağlama amacıyla konduğunu ifade eder.¹² Nitekim o yıllara kadar tek Şâfiî kâdilkudât sisteminin yürürlükte olduğu ülkede, görevde bulunan Şâfiî kadısı Tâceddin b. Bintü'l-E'azz'ın, diğer mezhep görüşlerini uygulamaya yanaşmamasının bazı devlet erkanında rahatsızlığa sebep olduğu ve Sultan Baybars'a yapılan tavsiyeler sonucunda, onun dört mezhepli sistemi uygulamaya koyduğu ifade edilir.¹³ Bunun sonucunda artık yönetimin dört mezhep kadısının her birine müracaat etme yolu açılmış oluyordu. Böylece ülkede etkin olan Şâfiî nüfuzu da kırılmış ve devlet politikalarının çoklu resmi mezhep ortamında daha rahat tatbiki imkanı doğmuş oluyordu. Bunun keyfiliğe götürmemesi gerektiğine dikkat çeken Tâceddin es-Sübki (öl. 771/1370), yöneticilerin, bir maslahat durumunda mezheplerden uygun buldukları görüşleri alabileceklerini ifade eder. Dört mezhep uygulamasına şiddetle

¹⁰ Rapaport, "Legal Diversity", 211-215.

¹¹ Yalçın, Bahri Memlûklerde Dimaşk Kâdilkudatları, 28; Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/79.

¹² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Ref'u'l-iş'ân kuğâtı Mısr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: el-Mektebetü'l-Hanci, 2010), 262.

¹³ Şükrü Özen, "Kâdilkudât", 24/79; Yalçın, Bahri Memlûklerde Dimaşk Kâdilkudatları, 28; Ahmed Fekry İbrahim, *School Boundaries and Social Utility in İslamic Law: The Theory and Practice of Talfiq and Tatabbu' al-Rukhas in Egypt* (Washington DC: The Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University, Doktora Tezi, 2011), 110.

karşı çıktığı bilinen Sübkî'nin¹⁴ buradaki ifadelerinden onun aslında farklı mezheplerden istifadeye karşı olmadığı anlaşılıyor. Muhtemelen Sübkî, sadece Şâfiî mezhebinin üstün konumunun sarsılmasından rahatsızlık duymaktadır. Sübkî, özellikle yol kesiciler ve bozgunculara ta'zîr cezasının ağırlaştırılması hususunda, devlet erkânının mezhepsel genişlik yolunu takip etmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁵ Muhtemelen Sübkî bununla, ceza hukuku alanında verdiği cezaların ağırlığıyla seçilen Mâlikî Mezhebi'nin tercihini kastediyordu. Nitekim o dönemde ceza hukuku alanında daha çok Mâlikî mezhebi görüşlerinin tercih edildiğine ve ağır cezalar hususunda Mâlikî kâdilkudâta başvurulduğuna dair kaynaklarda pek çok kayıt mevcuttur. Çünkü Mâlikî mezhebi ceza hukuku alanında diğer mezheplere nazaran, daha ağır cezalara izin vermektedir.¹⁶ Hatta bazı kayıtlara göre, sanık hakkında idamın öngörüldüğü durumlarda dava Mâlikî kadıya tevdi edilmekte, idam için yeterli delil bulunamadığında ise, sanığın salıverilmesi için dava Şâfiî veya Hanbelî kadılarına intikal ettirilmekteydi. Örneğin Mâlikî kadı, zındık birisinin idamına yeterli kanıt bulamadığında onu Şâfiî kadıya yönlendirerek ona tevbe kapısını göstermekle salıverilmesini sağlamakta, diğer yandan Şâfiî kadı da, sanık hakkında idam cezasının gerektiğini düşündüğü, fakat mezhebine göre bu cezayı veremediği durumlarda, davayı Mâlikî kadıya tevdi edebilmekteydi. O dönemde verilen 26 idam cezasını inceleyen Rapaport, bunlardan 18 idam cezasının Mâlikî kadılarca verildiğini, 4 davada ise salıvermenin gerçekleştiğini ve bunların Şâfiî ve Hanefî kadılarca yapıldığını tespit etmiştir.¹⁷ Michael Winter'in tespit ettiği başka bir örnekte ise, sultan, idama mahkum etmek istediği birisinin davasını özellikle Mâlikî kadıya havale etmiş, Mâlikî kadı da idama hükmetmiştir.¹⁸ O döneme ait klasik tabakat kaynaklarında bununla ilgili pek çok dava örneğine rastlamak mümkündür. Bu örneklerde özellikle zındıklıkla ve sapıklıkla suçlanan kişilerin davalarının Mâlikî kadılarına götürüldüğü göze çarpar.¹⁹ Örneklerde, bazen Mâlikî kadının tek başına idam hükmünü infazdan çekindiği ve bunun için yöneticilerin ve diğer üç mezhep kadısının desteğini istediği de ifade edilir.²⁰

¹⁴ Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübkî, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv - Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964), 8/319-321.

¹⁵ Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübkî, *Mu'îdü'n-ni'âm ve mübidü'n-nikâm* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986), 25.

¹⁶ İbrahim, *School Boundaries*, 114.

¹⁷ Rapaport, "Legal Diversity", 223-225

¹⁸ Michael Winter, "The Judiciary of Late Mamluk and Early Ottoman Damascus: The Administrative, Social and Cultural Transformation of The System", ed. Stephan Conermann, *History and Society during the Mamluk Period (1250-1517)* (Göttingen: Bonn University Press, 2014), 202.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân (Haydarabad: Meclisü Dairati'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1972), 1/368-370, 373; 5/60; Salâhaddin Halil b. İzzeddin es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmet el-Arnaût - Mustafa et-Türkî (Beyrut: y.y., 2000), 8/103; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ğarnî't-tâsi'* (Beyrut: Daru'l-Cil, 1992), 1/146; 6/97, 220.

²⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/369.

Mezheplerinde bulunan bazı görüşler nedeniyle ağır cezalar vermekte cesaretli oldukları anlaşılan Mâlikî kadılar, buna karşın kötü imaj kazanmaktan ve insanların kanlarını dökmekle itham edilmekten de kurtulamamışlardır. Memlükler döneminde yaşamış meşhur tarihçi ve kıraat alimlerinden Şemseddin ez-Zehebî (öl. 748/1348), dört mezhep kadılarına dair değerlendirmelere yer verdiği eserinde, Mâlikî kadılarını, insanların kanlarını dökmeye cesaretli olmaları gerekçesiyle eleştirir. Yanlışlıkla insan kanı dökmenin vebalinin ağır olacağını ifade eden Zehebî'ye göre, Mâlikî kadılar, mezheplerinde ağır cezalarla ilgili yer alan tüm hükümleri uygulamak zorunda değillerdir.²¹ Makrîzî'nin zikrettiği başka bir örnekte ise, Mâlikî kadının, irtidad eden kadınların boyunlarını vurduğu ve buna göre diğer fukahanın onu yadırgadığı ve eleştirdiği nakledilir.²² Sonraki asırlarda Şevkânî (öl. 1250/1834) de, ağır cezaları uygulamaları nedeniyle Mâlikî kadılara ağır eleştirilerde bulunmaya devam etmektedir.²³

Ağır cezalar hususunda Mâlikî mezhebini tercih eden Memlük yöneticilerinin, mali konularda ise daha çok Şâfiî mezhebinin görüşlerini tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Memlüklü Hanefî fakihlerden Necmeddin et-Tarsûsî'nin (öl. 758/1357) *Tuhfetü't-Türk* eserini tahkik eden ve ona uzunca bir mukaddime kaleme alan Rıdvan Seyyid, Tarsûsî'nin, Memlük yöneticilerine Hanefî mezhebini yargıda tek mezhep yapma çağrısında başarısız olma sebebini, diğer mezheplerin ve özellikle Şâfiî mezhebinin ekonomik alanda devletin maslahatına daha uygun olmasına bağlar. Seyyid'e göre Tarsûsî, her ne kadar bazı siyasi meselelerde Hanefî mezhebinin, Şâfiî mezhebine nazaran sultana daha fazla yetki vermesinden hareketle, Hanefî mezhebinin devletçe öne geçirilmesi ve tek mezhep olarak tatbikini istese de, o dönemde siyasi meşruiyetlerini çoktan temin etmiş Memlükleri ilgilendiren asıl meseleler, ekonomik alanla ilgiliydi.²⁴ Tarsûsî'nin kendi ifadelerinden de bunu anlamak mümkündür. O, beytül-mâl ile ilgili meselelerde Şâfiî mezhebinin tercih edilmesine tepki olarak şunları söyler: "Şâfiî mezhebi, zevi'l-erhâmı mirasçı kılmamasıyla beytül-mâl için daha uygundur." sözüne gelince ki, bu Türklerin de zihinlerinde böyle yer etmiştir, bu doğru değildir.²⁵ Fakat Tarsûsî'nin burada "Türkler"den kastettiği büyük ihtimalle Memlük yönetici ve emirlerini, zihinlerinde yer etmiş bu düşünceden koparmadığı anlaşılıyor. Nitekim Rıdvan Seyyid'e göre, zevi'l-erhâmı Hanefî mezhebinin aksine mirasçı kılmayan ve mirasını beytül-mâle bırakan, küçüklerin ve yetimlerin

²¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Beyânü zağli'l-ilm ve't-ğaleb*, thk. Muhammed b. Abdullah Ahmed (Dımaşk: Dârü'l-Meymene, 2013), 78-79.

²² Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/76.

²³ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-ğâlî' bi-meğâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/ 19.

²⁴ Rıdvan Seyyid, "Mukaddime", *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk*, mlf. Necmeddin et-Tarsûsî, thk. Rıdvan Seyyid (Beyrut: Merkezu İbnü'l-Erzak li-Dirâsâti't-Türâsi's-Siyâsi, 2012), 39-42.

²⁵ Necmeddin et-Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk*, thk. Rıdvan Seyyid (Beyrut: Merkezu İbnü'l-Erzak li-Dirâsâti't-Türâsi's-Siyâsi, 2012), 77.

mallarından zekat alımına cevaz veren, küçüklerin evlendirilmesine daha kolay şartlar altında izin veren ve vakıflara devlet müdahalesini daha kolay hale getiren Şâfiî mezhebi, bu alanlarda Memlûk yöneticilerinin maslahatına daha uygun olduğu için, onlar bu işleri Şâfiî kadılıkudâtlara havale etmeye devam etmişlerdir.²⁶

Memlûkler döneminde, Hanbelî mezhebi görüşlerinin de, bazı meselelerde diğer mezhep görüşlerine nazaran daha uygun bulunduğu için tercih edildiği bazı kaynaklarda geçer. Memlûkler döneminin ikinci asrında yaşamış önemli tabakat yazarı ve tarihçi Kalkaşendî (öl. 821/1418), Dımaşk'ta Hanbelî kadıların atanmasına yönelik *tevk'î* isimli bir tayin yazısına yer verir. *Tevk'î*'de Dımaşk halkının, özellikle bey', icâre, müzâra'a, musâkât, musalâha akitleri, efendilerinin izniyle kölelerin hür kadınlarla evlenmesi, kadının nikahta memleketinde oturmayı şart koşabilmesi, kocası nafaka bırakmadan kaybolmuş kadınların nikahlarını feshetmeleri ve yıkılmış ve ıslahı mümkün olmayan ve menfaat getirmeyen vakıfların satılması meselelerinde Hanbelî mezhebine ihtiyaç duyduklarına yer verilmektedir.²⁷ Metinde Hanbelî kadıların bu meselelerde, bu yönde hüküm vermelerinin gerekliliği de özellikle vurgulanmaktadır.²⁸

2.2. Hukuki Genişliğin Teorik Altyapısı Olarak Memlûkler Döneminde Yükselişe Geçen Mezheplerarası İntikâl Düşüncesi

Yukarıda yer verdiğimiz örnekler, Memlûkler döneminde yöneticilerin dört mezhepli kadılık sistemini hukuki genişlik bağlamında kullandıklarına dair bize bir fikir vermiş oldu. Bu sadece yöneticilere has bir durum olmayıp halkın da, bu şekilde dört mezhepten yararlanmasının önünde bir engel bulunmamaktaydı. Nitekim bu dönemde bunun meşruluğuna dair ilmi çevrelerde geniş bir kabul ortamı da oluşmuştu. Yukarıda kısaca ifade edildiği üzere Memlûkler dönemine doğru mezheplerin birbirine yakınlaşması ve dört mezhep fikrinin Sünnîlik çerçevesinde tescil edilmesi²⁹ sonucunda, mezheplerin birbirlerinden istifadesi anlamında *intikâl* düşüncesi daha fazla gündeme gelmeye başlamıştı. Bu dönemde yaşamış pek çok fakih ve usul alimi, tek mezhep iltizâmının gerekli olmadığını ifade ederek mezhep mensuplarının belli şartlarla diğer mezheplerden istifadesinin caiz olduğunu savundular. Halbuki mezhepsel mücadelelerin de devam ettiği Memlûkler öncesi asırlarda daha hakim görüş, tek mezhepe bağlanmanın gerekliliği ve özellikle müçtehid olmayanlar için, *intikâl*'in câiz olmadığı şekildeydi. Klasik dönem Şâfiî usulcülerden Cüveynî (öl. 478/1085), Gazzâlî (öl. 505/1111), Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (öl. 489/1096), Fahreddin er-Râzî

²⁶ Seyyid, "Mukaddime", 42-48.

²⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ'* (Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1922), 12/55-57.

²⁸ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 12/58.

²⁹ Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîf fi uşûli'l-fık'h*, nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şüûni'l-İslamiyye, 1992), 6/209; Makrîzî, *Hıttâf*, 4/1, 397; Oğuzhan Tan, "Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep", 310, 316.

(öl. 606/1210) ve yine ilk dönem Şâfiî alimlerinden Kaffâl el-Mervezî (öl. 417/1026), Kâdî Hüseyin (öl. 462/1069), Kiyâ el-Herrâsî (öl. 504/1110) bu yaklaşımın en önde gelen temsilcileridir.³⁰ Klasik dönem Hanefilerinde de bu yaklaşımın daha baskın olduğunu ifade etmek mümkündür.³¹ Mezhepsel rekabet ve üstünlük mücadelelerinin de tetiklediği bu yaklaşımın esas argümanlarından biri, insanları keyfilikten ve mezheplerin ruhsatlarını alarak dinlerini oyun-eğlenceye çevirmekten alıkoyma adına tek mezhebe bağlılığın gerekli olduğudur.³² Fakat Memlükler dönemine doğru bu anlayış değişim geçirmeye başlamış ve bu dönemde, bu kaygıyı yine taşımakla birlikte, *intikâl*'e belli şartlar altında izin veren ve tek mezhebe bağlanmanın gerekli olmadığını savunan görüş daha ağır basmaya başlamıştır.

Hicri yedinci asrın başlarında tek mezhep iltizâmının vacip olmadığı görüşünü savunarak, Şâfiî usulcü seleflerinden farklılaşan meşhur Şâfiî fakih Abdülkerîm er-Râfiî (öl. 623/1226), böylece *intikâl*'e de yeşil ışık yakar. Görüşünü, sahâbe ve selef uygulamasına dayandıran Râfiî, sahâbîlerin ve selef ulemâsının, avama, müçtehid tayini yapma görevi yüklediğini ifade eder. Avamı bir müftüye bağımlı saymanın selef metoduna aykırı olduğunu savunan Râfiî'ye göre, avama gerekli olan, herhangi bir müçtehide uymaktır ve burada tüm müçtehidlerin görüşleri onlar için eşittir.³³ Râfiî'yi bu konuda takip eden aynı asrın ikinci yarısında vefat etmiş Şâfiî otoritelerden Nevevî'ye (öl. 676/1277) göre delillerin götürdüğü sonuç, avama tek mezhep tak-

³⁰ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Muğışü'l-halk fi ihtiyârî'l-eḥaḳ* (Kahire: el-Matbaatü'l-Mısıryye, 1934), 16/25-26; a. mlf., *el-Burhân fi uşûli'l-fıkh*, thk. Abdülaziz ed-Dîb (Katar: y.y., 1399), 2/1335-1337; Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*, nşr. Muhammed Hasan Heyto (Beirut - Dimaşk: Darü'l-Fikri'l-Muâsir, 1998), 494-500; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbar es-Sem'ânî, *Kavâṭi'u'l-edille fi uşûli'l-fıkh*, nşr. Abdullah b. Hafız b. Ahmed el-Hakemî (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998), 5/174-176; Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ahmed Hicâzi Sekâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1986), 329-521; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, thk. Muvaffak b. Abdullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1986), 161; Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 6/319.

³¹ Ebü Zeyd Abdullah b. Muhammed ed-Debûsî, *Takvimü'l-edille fi uşûli'l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 410; Ebü'l-Usr el-Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî = Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl* (Karaçi: Mir Muhammed Kitabhane-i Merkez-i İlm ve Edeb, ts.), 278; İbn Âbidîn, *el-Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*, 2/333; Mustafa Hulûsi Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâ'ik fi şerḥi Mecâmi'i'l-ḥaḳâ'ik* (İstanbul: Matbaa-yi Âmire, 1308), 302; Ahmet Aydın, "Taklid Kavramına Dair Tartışmalardan Biri Olarak Mezhepler Arası İntikal Meselesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2013/1), 18.

³² Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hafız (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413), 4/154; Cüveynî, *Muğışü'l-halk*, 13-15; İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 161-164.

³³ Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 6/320.

lidinin gerekli olmadığı ve onların istedikleri alime fetva sormalarının caiz olduğudur. Lakin bunu yaparken, onların *tetebbu'û'r-ruhaş'a*³⁴ düşmemeleri gerekir. Nevevî'ye göre belki de avamı tek mezhebe bağlayarak, onların diğer mezheplerden görüş almalarına karşı çıkanlar, onların *tetebbu'û'r-ruhaş'a* düşmeyeceklerinden emin olmadıkları için bu yolu takip etmişlerdir.³⁵ Görüşünü ilk Şâfiî ashabın uygulamasıyla güçlendiren Nevevî, öncükilerin tavrına bakıldığında, onların bazı meselelerde bir müçtehidî, başka meselelerde de başka bir müçtehidî taklid eden birisinin yaptığı bu işi caiz saydıkları sonucunun çıkacağını söyler.³⁶ Nevevî'yle aynı dönemlerde yaşamış bir diğer Şâfiî fakihî İbn Ebü'd-Dem (öl. 642/1244) ise biraz daha kolay şartlar altında *intikâl'e* cevaz vermesiyle ve “avamın mezhebi olmaz” düşüncesini mezhepsel genişlik ve tercih serbestisi bağlamında anlamasıyla dikkat çeker.³⁷ Eserleriyle, Memlükler dönemi usul düşüncesine yön veren önemli usulcülerden Âmidî (öl. 631/1233) ve İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) de tek mezhebe bağlanmayı gerekli görmeyen ve başka mezheplerden görüş alımına sıcak bakan bir yaklaşımı temsil ettiklerini ifade edebiliriz.³⁸

Memlükler döneminin başlarında *intikâl* düşüncesine en kolay şartlar altında izin veren isim, meşhur Şâfiî fakihî İzzeddin b. Abdüsselâm'dır (öl. 660/1262). İbn Abdüsselâm'a göre, bir kişi, bir imamı bazı meselelerde taklid etmiş olsa bile, o, bu imamın mezhebine külliyen bağlanmak zorunda değildir. O kişi, başka mezhep imamını da başka meselelerde taklid edebilir.³⁹ İbn Abdüsselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ*'sında *intikâl*'in hükmüne dair kendisine sorulan bir soruyu şöyle cevaplandırır: “Dört imamdan her birinin taklidi caizdir. Herkes, onlardan birini bir meselede, diğerini de başka bir meselede taklid edebilir. Tüm meselelerde tek bir imama bağlanmak gerekli değildir.”⁴⁰ Böylece İbn Abdüsselâm, avamın *intikâl* çerçevesini tüm mezhepleri kuşatacak şekilde genişletir ve tüm mezhep imamlarının ve diğer muteber alimlerin ihtilâfını muteber sayarak, avamı bu ihtilâflı mezhep görüşleri içerisinde seçim yapmada serbest bırakır.⁴¹ İbn Abdüsselâm, savunduğu tüm mezhepleri kuşatan geniş *intikâl* düşüncesini, *tetebbu'û'r-ruhaş*'ı caiz sayarak daha da genişletir. O, avamın, mezheplerin ruhsatlarıyla amel edebileceğini ifade eder ve bunun inkarının cehalet olduğunu söyler.

³⁴ Mezheplerin kolay ve ruhsat hükümlerini araştırıp onlara uyma anlamına gelen *tetebbu'û'r-ruhaş*, tek mezhebe bağlanma ve başka mezhep görüşünü alma tartışmalarının merkezi konularından birisidir.

³⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-ţâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991), 117.

³⁶ Nevevî, *Ravzatü't-ţâlibîn*, 11/108.

³⁷ Nüreddin es-Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd fi ahkâmi't-taklîd* (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2011), 108.

³⁸ Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, nşr. Ömer b. Ali es-Selâmî (Riyad: Câmiatü İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 2012), 5/2946-49; Ekmeleddin el-Bâbertî, *er-Rûdûd ve'n-nukûd şerhu Muhtaşar İbnü'l-Hâcib*, thk. Seyfullah b. Salih b. Avn el-Ömerî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 2/731.

³⁹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 119-120.

⁴⁰ İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1986), 122.

⁴¹ Şah Velîyullah ed-Dihlevî, *İkdu'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd* (el-Mektebetü'l-Eşrefiyye, ts.), 11-12.

Çünkü ruhsatları almak güzel bir şeydir. Allah'ın dini kolaydır ve Allah, dinde bize bir zorluk istememiştir.⁴²

İzzeddin b. Abdüsselâm'ın iki öğrencisi meşhur Şâfiî fakihî İbn Dakikül'îd (öl. 302/1302) ve Mâlikî fakihî Şehâbeddin Karâfi (öl. 684/1285) de, hocalarının *intikâl*'e dair yaklaşımını büyük ölçüde benimserler.⁴³ Hatta Karâfi'nin *intikâl*'i pratik olarak uygulama sahasına koyduğu da ifade edilmiştir. Dört mezhepli bir medresede müderrislik yapan ve daha çok Şâfiîlerle iç içe olan Karâfi, içinde bulunduğu mezheplerarası birliktelik ve yakınlaşma ortamını ilmi alana da taşımış ve eserlerinde yer yer başka mezhep görüşlerini tercih ederken, özellikle Şâfiî ve Mâlikî mezheplerini usul ve fıkıh kuralları bakımından bir birine yakınlaştırma çabası içerisinde olmuştur.⁴⁴ *İntikâl* düşüncesinde hocası İbn Abdüsselâm'dan çokça etkilendiği anlaşılan Karâfi,⁴⁵ özellikle *intikâl*'in hiçbir mezhep imamının demediği yeni bir durum ortaya çıkarmaması gerektiği üzerinde durur.⁴⁶ Sonradan *tefrik* olarak isimlendirilecek bu işleme ilk temas edenlerden sayılan Karâfi'ye göre, müslüman herkesin *tefrik*'e düşmeden ulemâdan istediğini taklid edebileceğinde icmâ vardır. Ashab, Ebû Bekir veya Ömer'den fetva alan kimsenin, Ebû Hüreyre ve Muaz'dan veya başkalarından da fetva alabileceği hususunda icmâ etmiştir.⁴⁷

İntikâl ve tek mezhep intisâbının gerekli olmadığı düşüncesi, takip eden hicri sekizinci asırda da önemli isimlerce savunulmaya devam etti. Bu asırda bu düşüncenin en önde gelen savunucuları arasında Takıyyüddin es-Sübkî (öl. 756/1355) ve oğlu Tâceddin es-Sübkî, Cemâleddin el-İsnevî (öl. 772/1370),⁴⁸ Takıyyüddin İbn Teymiyye (öl. 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ve Bedreddin ez-Zerkeşî'yi (öl. 794/1392) sayabiliriz. *İntikâl* düşüncesinde, babası Takıyyüddin es-Sübkî'yi takip eden Tâceddin es-Sübkî, maslahat, ihtiyaç ve zaruret durumlarında farklı mezhep görüşlerinden ve ruhsatlardan yararlanmanın caiz olduğu görüşündedir.⁴⁹ İslah düşüncesinin bir ayağının, tek mezhep dayatmacılığının getirdiği fesatları gidermek ol-

⁴² Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd*, 121.

⁴³ Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd*, 123.

⁴⁴ H. Yunus Apaydın, "Karâfi, Şehâbeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/394-396.

⁴⁵ Apaydın, "Karâfi", 397.

⁴⁶ Şehâbeddin el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1993), 433; a.mlf., *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Mağşûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Mekke: Mek-tebetü Nizar Mustafa el-Bâz), 9/3964-65.

⁴⁷ Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*, 433

⁴⁸ Cemaletdin Abdürrahîm b. Hasan el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-uşûl* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/617-626.

⁴⁹ Takıyyüddin es-Sübkî - Tâceddin es-Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Şa'ban Muhammed İsmail (Kahire: Mek-tebetü'l-Külliyyati'l-Ezheriyye, 1981), 3/19, 147-148; Tâceddin es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi uşûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 123; Tâceddin es-Sübkî, *Mu'îdü'n-ni'am*, 25.

duğunu ifade eden Memlûkler dönemi Hanbelî alimlerinden İbn Teymiyye, devletlerin o zamana kadar tek mezhebi dayatmalarının birçok fesada, çöküşlere ve ümmet içerisinde ayrılıklara sebep olduğunu düşünür. Haçlı ve Moğol saldırılarının bilfiil yaşandığı dönemlerde ömür süren ve bizzat bu savaşlarda yer yer aktif görev üstlenen İbn Teymiyye'nin bu görüşlerinde, içinde bulunulan kötü durumda, önceki dönemlerde yaşanan mezhepsel kavgaların ve çatışmaların rolünün olduğunu düşünmesi etkili olmuştur.⁵⁰ Tek mezhebe bağlanmanın caiz olduğunu, fakat bunun vacip görülemeyeceğini ifade eden İbn Teymiyye'ye göre, tek mezhebe taassupla bağlanmak, bir sahâbîyi tutup diğerlerine hiç bakmamaya benzer. Ona göre, Kur'ân ve Sünnet'te imamları farklılaştıran bir ayırım söz konusu değildir. Onların hepsi eşittir. Birini tutup yüceltmek kavgaya ve ayrılığa yol açar.⁵¹ İbn Teymiyye'ye göre, sırf ruh-satların araştırılması şeklinde olmamak kaydıyla, başka mezhep görüşü daha güçlü delile dayanması durumunda alınabilir.⁵² İbn Kayyim de, *İ'lâmü'l-muvakkî'in* başlıklı eserinde hocası İbn Teymiyye'nin konuya dair görüşlerini aynen benimser.⁵³

Bu asrın sonlarında yaşamış Zerkeşî ise, hicri dokuzuncu asrın sonu ve onuncu asrın başında yaşamış Şâfiî fakihî Semhûdî'yle (öl. 911/1506) birlikte, artık belli bir olgunluğa erişmiş konuya dair, o ana kadar ortaya çıkan görüşleri derleyici müellifler olarak öne çıkarlar. Ansiklopedik tarzda kaleme aldığı *el-Bahrü'l-muḥîṭ* isimli eserinde, kendi zamanına kadar *intikâl* ile ilgili ifade edilen görüşleri biraraya getiren Zerkeşî'nin kendisi de *intikâl*'e yönelik yer yer *tetebbu'u'r-ruḥas*'ı da kapsayacak şekilde olumlu yaklaşım sergilemiştir.⁵⁴ Taklid konusuna dair mustakil bir eser kaleme alarak, konuyla ilgili o döneme kadar gündeme gelmiş tüm tartışma ve konuları biraraya getiren Semhûdî de *intikâl* düşüncesine çok olumlu yaklaşmakta ve tek mezhep taklidinin gerekli olmadığını savunmaktadır.⁵⁵

Memlûkler döneminde, diğer mezhep görüşlerinden istifadeye karşı en sert tutumu sergiledikleri ve tek mezhepçiliği savundukları ifade edilen Hanefîler⁵⁶ içerisinde de, yukarıdaki usulcüler tarzında *intikâl*'e izin veren alimlerin çıktığını müşahede ederiz. Daha çok bu dönemde ortaya çıkmış yeni usul yazım türü olan memzuc usul eser müelliflerince benimsenen bu yaklaşımın, Memlûk ilmi ortamının etkisiyle Hanefîlere geçtiğini varsayabiliriz. Hicri dokuzuncu asır Hanefî usulcülerinden İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457), Molla Fenârî (öl. 834/1431), İbn Emîru Hâc (öl.

⁵⁰ Soner Duman, *İbn Teymiyye'nin Fıkıh Düşüncesi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2018), 98-100; M. Sait Özer-varlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelamcılara Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 13.

⁵¹ Soner Duman, *İbn Teymiyye'nin Fıkıh Düşüncesi*, 101-102.

⁵² Soner Duman, *İbn Teymiyye'nin Fıkıh Düşüncesi*, 104.

⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, çev. Pehlül Düzenli, [ed. ve haz.] Muhammed Enes Topgül (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 2/288-290.

⁵⁴ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 6/320-327.

⁵⁵ Semhûdî, *el-İkḍü'l-ferîd*, 101-139.

⁵⁶ Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970), 6/257; Semhûdî, *el-İkḍü'l-ferîd*, 137; Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâ'ik*, 302.

879/1474) ve Kırmastî, (öl. 900/1494) eserlerinde bu düşünceye yer veren ve buna Hanefîlik içerisinde olumlu yaklaşarak sonraki dönemlerde mezhep içerisinde pek çok mensubu bulunacak bir geleneğin başlatıcıları olarak karşımıza çıkarlar. Fenârî ve Kırmastî, Âmidî ve İbnü'l-Hâcib'in eserlerinden *intikâl* ve tek mezhebe bağlanmanın hükmüne dair pasajları aynen aktararak, bu iki usulcü tarzında *intikâl*'i benimserlerken⁵⁷, İbnü'l-Hümâm ve İbn Emîru Hâc, *intikâl*'e çok daha kolay şartlarla izin vererek, aynı zamanda *intikâl*'e izin veren birçok alimin bile sıcak bakmadığı *tetebbu'u'r-ruhas* düşüncesine de olumlu yaklaşırlar. İbnü'l-Hümâm, avamın yaptığı müctehid seçiminin bir anlamının bulunmadığını söyleyerek, avam için esas olanın herhangi bir müctehidin görüşüne uymak olduğunu söyler.⁵⁸ Ona göre, gerçekte taklid ve *intikâl*, tek tek amel edilen meselelerde gerçekleşir. Yoksa bir kişinin "Ebû Hanîfe'yi tüm meselelerde taklid ediyorum, onun mezhebine iltizâm ediyorum." demesi gerçek taklid ve iltizâm olmayıp, sadece bir taklid ve iltizâm vâdinden ibarettir. Yani o kişi, önüne çıkacak tüm meselelerde Ebû Hanife mezhebini iltizâm edeceğim, demek istemiştir. Kişinin yaptığı böyle bir vâd ve iltizâmla onun hakkında tek mezhep intisabının vacip olacağına dair herhangi bir delil yoktur. Bilakis şer'î delil, sadece kişinin herhangi bir müctehidin görüşüyle amel etmesini vacip kılar.⁵⁹ Tek mezhep iltizâmının bağlayıcı olmadığı görüşünü böylece temellendiren İbnü'l-Hümâm'a göre, bunu avama vacip sayan alimlerin çoğu, genellikle onları *tetebbu'u'r-ruhas*'tan engellemek adına bunu yapmışlardır.⁶⁰ Aslında *tetebbu'u'r-ruhas*'ın da yasak oluşuna dair şer'î ve aklî bir delil bulunmadığını ifade eden İbnü'l-Hümâm, bunun caiz sayılması gerektiğini söyler. Zira insan, meşru içtihâdi görüşler içerisinde en kolay ve en hafif olanını almak ister. Peygamberimiz (s.a.v) de, ümmeti için hafifletmeyi severdi.⁶¹ İbnü'l-Hümâm'ın öğrencisi ve şârihi İbn Emîru Hâc da, hocasının eserine yazdığı *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adlı şerhinde, hocasının tek mezhebe bağlanmanın hükmü, *intikâl* ve *tetebbu'u'r-ruhas* ile ilgili ifadelerini aynen benimser ve getirdiği ek açıklamalar ve argümanlarla bunları destekler.⁶²

2.3. Hukuki Genişliğin Halka Yönelik Yüzü: Farklı Mezhep Kadılarının Birbirlerine Hüküm Tefvîz'i Uygulaması

Memlükler döneminde hukuki genişliğin teorik altyapısını teşkil eden *intikâl* düşüncesinin önde gelen pek çok alim tarafından kabul gördüğünü ifade ettik. Her ne

⁵⁷ Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâ'iy' fi usûli's-şerâ'iy'*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/498; Yusuf b. Hüseyin Kırmastî, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, thk. Abdüllatif Hassan (Kahire: Darü'l-Hüdâ li't-Tıbâa, 1984), 218.

⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 6/257.

⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 6/257-258.

⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 6/258.

⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fi usûli'l-fikh* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351) 551-552.

⁶² Ebû Abdullah Şemseddin İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1983), 3/446-447.

kadar intikâl düşüncesinin teoride usul alanında kabul edildiği kadar, pratik alanlar sayılan fetva ve kazâ alanlarında pek yaygınlaşmadığı ifade edilse de,⁶³ kanaatimizce bu dönemler boyunca *intikâl*, farklı metotlar altında ihtiyaç olduğu ölçüde çokça uygulanmıştır. Doğrudan *intikâl* manasında değişik mezheplerden direkt görüş alma durumuna dair örnekler de yok değildir. Zira bu dönemlerde yaşamış birçok fakihin başka mezhep görüşlerini tercih ettiklerine dair kaynaklarda pek çok kayıt mevcuttur.⁶⁴

Intikâl düşüncesinin bu dönemdeki pratik yüzünü yansıtan dört mezhep uygulamasıyla, yöneticiler mezhepsel genişlikten yararlandıkları gibi, halk da bu uygulama vasıtasıyla hukuki genişlikten yararlanabilmekteydi. O dönemde dört mezhep uygulamasının halka yönelik pratiğini yansıttığını düşündüğümüz uygulamalardan birisi, kadılar ve müftülerin çokça uyguladığı, burada adına *tefvîz* diyeceğimiz, farklı mezhep görüşleriyle hüküm verme adına davaları ilgili mezhep kadısına yönlendirme uygulamasıdır.⁶⁵ Bu uygulamayla avamın kendi başına diğer mezhep kadılarına gitmesi yerine, onların ihtiyaç halinde, kendi mezhep kadısı veya müftüsünün yönlendirmesiyle başka mezhep kadısına veya müftüsüne müracaatı söz konusudur. Şöyle ki, *tefvîz* uygulamasında avam, yine bir mezhebe nispet edilerek, fetva ve hüküm konusunda onların kendi mezhep kadısına veya müftüsüne gitmesi istenmekte, başka mezhep görüşüyle amel ise, mezhep kadısı ve müftüsünün kontrolünde, ihtiyaç duyulduğu ölçüde gerçekleşmektedir. Bu uygulamada, avamın mezhepsel genişlikten

⁶³ Ferhat Koca, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/541; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Medhal*, haz. Selçuk Camcı (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011), 284; Osman Şahin, *İslam Hukukunda Fetva Usûlü* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 144; Ahmet Aydın, “Mezhepler Arasında İntikal Meselesi”, 12.

⁶⁴ Adnan Algül, *İzzüddin b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 59; Apaydın, “Karâfi”, 396; İbn Abdüsselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 90, 122, 156; Zerkeşî, *el-Bahri'l-muhtâr*, 6/327; Abdüsselam Arı, “Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydîni el-Güzelhisârî'nin Taklid ve Mükrehin Talâkına Dâir Risalesi: Tahkik ve Tahlil”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 734-737; İbn Âbidîn, *Şerhu 'uqûdi resmî'l-müftî = Hanefî Mezhebinde Fetva Usûlü*, thk. ve çev. Sırrı Fuat Ateş (Konya: Çimke Basım Yayın, 2017), 65-72, 204; Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 80; Mehmet Şener, “İbnü'l-Hümâm'ın İlmî ve Fıkhi Yönü”, *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği (Sempozyum Tebliğleri)* (Sivas: Kemaleddin İbn-i Hümâm Vakfı Yayınları, 1993), 23-24; Abdullah Kahraman - Nizamettin Karataş, “İbnü'l-Hümâm'ın Mezhebine Muhalif Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2 (Aralık 2017), 1/43-70; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beirut, 1992), 6/41; 4/408, 428; Yasemin Korucu, *İslam Hukukunda Telfik* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 44; Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/331-332.

⁶⁵ Uygulamaya “tefvîz” dememizin sebebi, özellikle Kâdîhan ve Bezzâzî gibi Hanefî fakihlerin başka mezhep kadısına hüküm havalesi için “tefvîz” fiilinin türevlerini kullanmalarındır. Onlar her ne kadar uygulama için “tefvîz” ismini kullanmasalar da, kullandıkları fiilin masdarı olması açısından uygulamanın ismine “tefvîz” demeyi uygun bulduk.

kontrollü bir biçimde yararlanması amaçlanmakta olup, onların farklı mezhep görüşleri arasında gelişiğüzel ve sınırsız bir özgürlük içerisinde hareket etmelerinin önüne geçme ve mezhep yapılarını koruma hedeflerinin ön planda tutulduğu görülmektedir.

Memlükler dönemi öncesinde de örnekleri bulunan ve bazı hükümler özelinde ceviz verilen⁶⁶ bu uygulama, Memlükler döneminin dört mezhepli kadılık sisteminde daha kolay şartlar altında tatbik imkanı bulmuştur. Çünkü bu dönemde her bölgede dört mezhep kadısı hazır bulunmakta olup, *tefvîz* için kadıların birbirine dava yönlendirmeleri daha kolay yapılabilmıştır. Memlükler döneminde Kudüs ve Dımaşk mahkemelerinde verilen davaları inceleyen Donald P. Little, dört mezhep kadısının arasında sıkı bir işbirliğinin varlığından bahseder.⁶⁷ Memlükler döneminde Kahire ve Dımaşk kâdılkudâtlarını çalışan Joseph H. Escovitz ve M. Fatih Yalçın, o dönemde dört mezhep kâdılkudâtı arasındaki ilişkilere ve işbirliğine dair örneklere yer verirler.⁶⁸ O dönemde resmi törenlere ve merasimlere birlikte katılan dört mezhep kâdılkudâtı, bazı davalara da birlikte bakmışlardır.⁶⁹ Önemli davalara birlikte baktıkları anlaşılabilir dört mezhep kâdılkudâtının ittifakına ise ayrı bir önem verilmiştir.⁷⁰ Böylece yakın bir ilişki ve işbirliği halinde çalışan dört mezhep kâdılkudâtı, birbirlerine çokça hüküm *tefvîz*'inde de bulunmuşlardır. Bu dönemde yaşamış Hanefî fakihlerden Bezzâzî (öl. 827/1424), kendi döneminde Hanefî kadıların, özellikle muzâf yeminin bozulması, müdebberin satışı ve başka bazı meselelerde Şâfiî kadılarına başvurduklarını ifade eder.⁷¹ *Tefvîz* uygulamasını kabul eden ve bunun yapılışına ve şartlarına dair açıklamalar getiren Bezzâzî, hatta bu konuda icmânın varlığından söz eder. Ona göre bir kadı, başka mezhep kadısına bir meseleyi *tefvîz* ederse ve o kadı da, kendi mezhebine göre o meselede hüküm verirse bu icmâyla geçerlidir.⁷² *Tefvîz*'in sadece rüşvetle yapılması durumunda caiz olmayacağını ifade eden Bezzâzî'ye göre, bir kadı, birisinden rüşvet alarak onu Şâfiî kadısına hüküm vermesi için gönderirse bu caiz

⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/302, 323; Abdüsselam Arı, "Muhammed b. Hamza'nın Taklid ve Mükrehin Talâkına Dâir Risalesi", 728; Bedreddin Simâvî, *Câmi'u'l-fuşâleyn: Yargılama Usûlüne Dair*, ed. H. Yunus Apaydın (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 63-69; Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, thk. Mahmûd Matrâcî (Diyubend: Mektebetü'l-İttihad, ts.), 4868; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (Kahire: el-Matbaatu'l-Kübârâ el-Emîriyye Bulak, 1313), 3/54; Ebü'l-Mehâsin Fahreddin Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 2/424.

⁶⁷ Donald P. Little, "A Fourteenth-Century Jerusalem Court Record Of A Divorce Hearing", *Mamluks and Ottomans*, ed. David J. Wassertein - Ami Ayalon (London: Routledge Studies, 2006), 69, 72.

⁶⁸ Yalçın, *Dımaşk Kâdılkudâtı*, 151-157.

⁶⁹ Mehmet Fatih Yalçın, "Joseph H. Escovitz, The Office of Qadi al-Qudât in Cairo Under the Bahri Mamluks, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1984", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2013), 15/287.

⁷⁰ Michael Winter, "The Judiciary of Late Mamluk and Early Ottoman Damascus", 197.

⁷¹ Bezzâzî, *Fetâvâ*, 4868.

⁷² Bezzâzî, *Fetâvâ*, 4866-67.

değildir. Fakat o kadı, o kişi adına Şâfiî kadıya davayı dinlemesi için bir mektup yazarsa, bu mektup yazma işi karşılığında bir ücret alabilir ki, bu rüşvet sayılmaz.⁷³ Aynı şartı, *tefvîz*'i kabul eden İbnü'l-Hümâm ve Zeylâî (öl. 743/1343) de eserlerinde zikrederler.⁷⁴ Bu dönemde yaşamış önemli Hanefî fakih ve kâdilkudâtlardan Necmeddin et-Tarsûsî'nin de, özellikle muzâf yeminin feshi hususunda Şâfiî kadısına *tefvîz* yapılmasına izin verdiği ifade edilir.⁷⁵

Tefvîz örneklerinin çoğunda rastladığımız “muzâf yemin” konusunun, bu dönem ve önceki dönemlerde de çokça gündeme geldiği anlaşılıyor. Bu konuda büyük bir ruhsat olduğunu ifade ederek yukarıdaki örneklerine benzer biçimde *tefvîz*'e izin veren bir diğer isim Molla Fenârî'dir. Ona göre, Şâfiî kadının hüküm vermesi durumunda bir Hanefî, Şâfiî mezhebinde bulunan “muzâf yeminin geçersizliği” görüşünden faydalanabilir.⁷⁶ Aynı görüşleri paylaşan o dönemde yaşamış başka bir Hanefî fakih Bedreddin Simâvî de, Bezzâzî'nin ifadelerine benzer bir biçimde, döneminde muzâf yemin ve müdebberin satışı konusunda Şâfiî kadıya *tefvîz* yapan Hanefî kadınların bu işleminin, eğer Şâfiî kadı bu görüşte ise, ittifakla geçerli olduğunu ifade eder.⁷⁷ Yukarıdan beri örneklerini gördüğümüz muzâf yemin ve müdebberin satışı konularında Şâfiîlere *tefvîz* uygulaması, Hanefîlerde çok yaygın ve makbul hale gelecek artık manzûm ve muhtasar fıkıh eserlerine de girmiştir. Memlûkler dönemi Hanefî fakihlerinden İbn Vehbân ed-Dımaşkî (öl. 768/1367), *Hidâye*'nin tertibine göre düzenlediği ve *Manzûmetu İbn Vehbân* ismiyle de meşhur muhtasar ve manzûm fıkıh eserinde *tefvîz* uygulamasına yer vermiş ve özellikle “muzâf yemin”, “müdebberin satışı” gibi konuları örnek kabilinden orada zikretmiştir.⁷⁸ İbn Vehbân'ın *Manzûme*'sine şerh yazan Memlûklü Hanefî fakih Seriyüddin İbnü's-Şihne (öl. 921/1515), yukarıdaki beyitlerin şerhinde, nafaka bırakmamış “mefkûd koca”, “müdebberin satışı” ve “sağîrenin talâkı” gibi konularda da Şâfiî kadıya *tefvîz*'in yapılabilirliğini ekler.⁷⁹

Memlûkler döneminde hukuki genişlik bağlamında uygulandığını gördüğümüz *tefvîz* uygulaması, Osmanlı yargısında da bir süre uygulanmaya devam etmiştir. Osmanlı aile hukukuna dair kaleme aldığı eserinde M. Akif Aydın, 16. yüzyılın ortalarına kadar özellikle kocaları gâib olan ve geride ihtiyaçlarını karşılayacak kadar nafaka

⁷³ Bezzâzî, *Fetâvâ*, 4855.

⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 255; Zeylâî, *Tebyîn*, 3/54.

⁷⁵ İbrahim, *School Boundaries*, 55-56.

⁷⁶ Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâyi'*, 2/499.

⁷⁷ Bedreddin Simâvî, *Câmi'u'l-fuşûleyn*, 62.

⁷⁸ Sâlih Medfûn, 'Avnü'l-hükkâm 'alâ faşli'l-aḥkâm=Ḳaydî's-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id: Şerḥu Manzûmeti'l-İmâm İbn Vehbân, thk. Mervan Muhammed eş-Şear (Beyrut: y.y., 1994), 188.

⁷⁹ Seriyüddin İbnü's-Şihne, *Tafşîlü 'ikdi'l-ferâ'id bi-tekmîli Ḳaydî's-şerâ'id* (Diyubend: Vakfî'l-Medenî el-Hayrî, 1422), 300-303; Ahmet Özel, "İbn Vehbân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/442-443.

birakılmayan kadınların problemlerinin, bir Şâfiî nâibi tayin edilerek, onlar eliyle çözülmeye çalışıldığını ifade eder. Şöyle ki, Hanefî kadıya böyle bir gerekçeye dayalı bir boşanma talebi geldiğinde, bu talebi kendi mezhebine göre olumlu karşılayamayınca, bir Şâfiî fakihî nâib tayin eder ve o nâibin kendi mezhebine göre verdiği boşanma kararını onaylayarak mahkeme defterine kaydederdi.⁸⁰ Yukarıda Hanefî fakihlerin, Şâfiîlerden yapılacak *tefvîz* örnekleri içerisinde saydıkları bu mesele, bir süre Osmanlı Hanefî kadıları tarafından Şâfiîlere müracaatla çözülmeye devam etmiştir. Aydın, o dönemlerde buna dair şer‘iyye sicillerinde pek çok dava örneğiyle karşılaşıldığını ve bunun o dönemde çok yaygın bir uygulama olduğu sonucuna varılabileceği kanaatinde dir.⁸¹ Nitekim 16. Yüzyılın başlarında yaşamış meşhur Osmanlı Şeyhulislâmî Kemalpaşazâde’nin bu meselede, Şâfiî kadı yoluyla kadının boşanabileceğini kabul ettiği ifade edilmiştir. Onun hülleye çözüm olarak, eğer nikah velisiz kıyıldı ise, bu nikahın baştan buhlânına dair Şâfiî kadıdan hüküm alınıp, sonrasında yeniden nikah kıyılabilceğini de kabul ettiği söylenmiştir.⁸²

16. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde sultan tarafından bir fermanla, Osmanlı merkez bölgelerinde Hanefî mezhebi dışında diğer mezheplerden *intikâl* ve *tefvîz* yoluyla yararlanma yolu kapanmıştır. Bu dönemden itibaren şeyhulislamlar ve müftüler, “Teşeffü’ huşûşu bu diyarda câri olmaya deyû men-‘i sultâni vârid olmuştur.” denerek artık tüm davaların çözümünde tek Hanefî mezhebine göre hüküm vermekle kayıtlanmışlardır.⁸³ Önemli bir hukuki ihtiyacı karşılayan ve İslam Hukuku’na belli bir esneklik ve genişlik getiren bu uygulamanın yasaklanmasının önemli hukuki ve sosyal zorluklar çıkardığı ifade edilir.⁸⁴ Ondan sonra tek Hanefî mezhebiyle kayıtlı kadı ve müftüler, özellikle bu meselelerde çözüm üretme adına farklı pratik yollar ve çözümler aramaya mecbur kalmışlardır. Fakat Osmanlı’nın merkez bölgeleri olan Anadolu ve Rumeli eyaletleri için geçerli olan bu uygulama, eski Memlûkler coğrafyası sayılan Mısır, Hicaz ve Suriye gibi bölgelerde zorunlu tutulmamıştır.⁸⁵ Hanefîlere nazaran diğer mezhep mensuplarının daha yoğun yaşadığı bu bölgeler, eski Memlûkler dönemi teâmüllerini devam ettirmiş ve *tefvîz*, *intikâl*, *tetebbû’* ve *telfîk* gibi mezhepsel genişliği ve esnekliği sağlayan uygulamalardan büyük ölçüde yararlanmayı sürdürmüşlerdir. Fakat her ne kadar Osmanlı, bu bölgeleri merkez bölgeleri gibi tek Hanefî mezhebine mecbur bırakmasa da, Memlûkler’in başından beri uyguladıkları dört mezhep uygulamasını kaldırmış ve yerine Hanefî kazaskerliğini tesis ederek, di-

⁸⁰ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 125.

⁸¹ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 125-126.

⁸² Süleyman Kaya, “Osmanlı Tatbikatında Tek Mezhebe Bağlılık”, *Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri (Uluslararası Sempozyum-Bildiriler)*, ed. Halit Çalış vd. (Karaman İslami İlimler Derneği Yayınları, 2017), 115-117.

⁸³ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 126.

⁸⁴ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 127.

⁸⁵ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 127.

ğer mezhep kadılarını onun nâibi konumuna düşürmüştür. Nâib konumunda olan diğer mezhep kadılarının yaptıkları tüm akitler, yazdıkları vasiyetler ve vakıflarla ilgili işlemlerin Hanefî kazaskere arzedilme zorunluluğu getirilmiştir.⁸⁶ Fakat ileriki yıllarda bu uygulamanın yumşatıldığı ve Osmanlı'nın bu bölgeleri tekrar eski Memlûkler dönemi teamülleriyle yönettiği de ifade edilir.⁸⁷

Sonuç

Sonuç olarak makalede Memlûkler döneminde tatbik edilen dört mezhep uygulamasının nedenleri üzerinde durarak, uygulamanın hukuki genişliği sağlama ve devletin ve halkın hukuki ihtiyaçlarını giderme adına konulmuş olabileceği yaklaşımının, bunlar içerisinde makul ve güçlü açıklamalardan birisi sayılabileceğini ifade ettik. Nitekim döneme dair tabakat eserlerinde yer alan bazı kayıtlar, uygulamanın devlet yetkililerince hukuki genişliği sağlama adına kullanıldığını göstermektedir. O dönemden pek çok alim de, hukuki genişlik düşüncesine sıcak bakmakta ve bu düşünceye teorik altyapı sağlayan mezheplerarası *intikâl*'in cazılığı ve tek mezhebe bağlanmanın gerekli olmadığı düşüncesine eserlerinde yer vermekteydi. Nitekim Memlûkler dönemine doğru mezhepsel yaklaşma ve birliktelik ikliminin güçlenmesi ve Sünnilik çerçevesinde dört mezhep fikrinin iyice yerleşmesi sonucunda, tek mezheplilik düşüncesi, dört mezhepliliğe doğru evrilmeye başlamış ve mezhepler arasında görüş alışverişi anlamında *intikâl* düşüncesi geniş kabul görmüştür. Bu dönemde Hanefîler içerisinde de savunucuları bulunan *intikâl* düşüncesi, tüm kesimlerden pek çok alim tarafından şartları ve sınırları belirlenerek fıkıh eserlerinde kendi yerini almıştır. İlmî alanlarda geniş kabul gören bu düşünce, pratik sahaya da inmiş ve hem devlet hem de halk, dört mezhebin her birinden, hukuki ihtiyaçlar bağlamında yararlanmışlardır. Söz konusu dört mezhep uygulaması bu düşüncenin hem devlete hem de halka yönelik pratiğini yansıtmıştır. Şöyle ki, devlet yönetimi ihtiyaçlar ve maslahatlar gereği uygun bulunduğu mezhep görüşünü alabilirken veya ilgili mezhep yetkililerine başvurabilirken, dört mezhep kadıları arasında çokça uygulanan *tefvîz* uygulaması da, halkın hukuki ihtiyaçlarını karşılama görevini yerine yetirmiştir. Nitekim Memlûkler'e son veren Osmanlı'nın, dört mezhep uygulaması yerine tek mezhep uygulamasına dönmesinin ve *tefvîz* uygulamasını da bir müddet tatbik ettikten sonra ilga ederek merkezi bölgelerde tek Hanefî mezhebini yargısal alanda zorunlu kılmasının, devleti ve bölge halkını hukuki ihtiyaçlar bağlamında birtakım darlıklar ve sıkıntılar içerisine soktuğu ifade edilmiştir. Fakat bundan pek etkilenmeyen eski Memlûkler coğrafyası sayılan Mısır, Hicaz ve Suriye bölgelerinde ise bu teamüller uygu-

⁸⁶ Zeynüddin İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr fî vekâ'î'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984), 5/453-454.

⁸⁷ Osmanlı'nın eski Memlûkler Devleti coğrafyasındaki hukuki politikalarına dair ayrıntılı bilgi için bk. Atçıl, "Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk"; James E. Baldwin, *İslamic Law and Empire in Ottoman Cairo*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

lanmaya devam ederek modern dönem fıkıh düşüncesini etkilemiştir. Modern dönem öncesi ıslahat hareketlerinin önemli bir parçasını oluşturan *intiğâl* ve mezheplerarası fikhî düşünce, modern dönemde gittikçe geniş kesimlerce yaygın kabul görmeye başlamış ve bu dönemde gerçekleştirilen fikhî kanunlaştırma hareketlerinde ve modern fetva kurullarında bu yöntem yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Son olarak Memlûkler döneminde tatbik edilen dört mezhep uygulamasının hukuki genişlik bağlamında anlaşılmasının günümüz fıkıh düşüncesine katkılar sunacağı kanaatindeyiz. Zira uygulamanın bu yönde okunması, çok mezhepli düşüncenin modern döneme has bir durum olmadığını ve aslında bunun köklerinin Memlûkler dönemine kadar dayandığını bize gösterecektir.

Kaynakça

- Algül, Adnan. *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Âmidî, Seyfüddin Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî uşûli'l-ahkâm*. nşr. Ömer b. Ali es-Selâmî. 5 Cilt. Riyad: Câmîatü İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 2012.
- Apaydın, H. Yunus. "Karâfî, Şehâbeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/394-401. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Arı, Abdüsselam. "Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydınî el-Güzelhisârî'nin Taklid ve Mükrehin Talâkına Dâir Risalesi: Tahkik ve Tahlîl". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 713-741.
- Arikan, Adem. "Büyük Selçukluların Hanefîlere Destekleri ve Irak Selçukluları Sultanı Mesud'un Faaliyetleri". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 153-164.
- Atçıl, Abdurrahman. "Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)". *İslam Araştırmaları Dergisi* 38 (2017), 89-121.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlûk Sultan ve Emirlerinin Hanefîliğe Tutkunluğu Üzerine". *Kastamonu Üniversitesi 4. Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar - Mustafa Aykaç - Yusuf Koçak. 2/440-453. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Aydın, Ahmet. "Taklid Kavramına Dair Tartışmalardan Biri Olarak Mezhepler Arasında İntikâl Meselesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2013/1), 9-40.
- Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *er-Rüdûd ve'n-nukûd şerhu Muhtaşar İbnü'l-Hâcib*. thk. Seyfullah b. Salih b. Avn el-Ömerî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/1-21. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Basuğuy, Bedrettin. "Selahaddin-i Eyyûbi Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Alimleri". *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı*. Elazığ: ASOS Yayınları, 2016. 566-584.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Bezer, Gülay Öğün. "Zengîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/268-272. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- Bezzâzî, Hâfîzüddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*. thk. Mahmûd Matrâcî. Diyubend: Mektebetü'l-İttihad, ts.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik. *Muğîsü'l-halk fi ihtiyârî'l-eḥâk*. Kahire: el-Matbaatü'l-Misriyye, 1934.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik. *el-Burhân fi uşûli'l-fîkh*. thk. Abdülaziz ed-Dîb. Katar: y.y., 1399.
- Çekiç, Ayşe. “Selçuklulardan Eyyûbîlere Sünnî-İslam Devlet Siyasetinde Mısır'ın Yeri ve Önemi”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1 (Aralık 2018), 119-138.
- Çelik, Mehmet – Yaşar, Şükran – Duygu, Zafer. “Selçuklular'ın Devlet-Ümmet Bütünlüğünü Sağlama Projesinin İkinci Ayağı: Medrese-Tekke Uzlaşmasını Sağlama ve Türkmen Oymaklarını İslamlaştırma Politikası”. *II Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce Bildiriler*. ed. Mustafa Demirci - Ali Temizel - M. Ali Hacıgökmen - Sefer Solmaz. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları 2013. 4/315-329.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed. *Takvîmü'l-edille fi uşûli'l-fîkh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *İkdu'l-cîd fi aḥkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd*. el-Mektebetü'l-Eşrefiyye, ts.
- Duman, Soner. *İbn Teymiyye'nin Fıkıh Düşüncesi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2018.
- Ekinçi, Abdullah. “Selçuklular'ın İslam Dünyasındaki Heterodoks Hareketlerle (İsmaili-Karmati) Mücadelesi”. *I Uluslararası Selçuklu Sempozyumu: Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*. haz. Metin Hülagü, Abdulkadir Yuvalı, Ali Aktan, Erhan Yoska, Muhitin Kapanşahin. Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014. 1-24.
- Erol, Burak Gani. “Memlüklerde Dört Mezhep Başkadılıklarının Kuruluşu ve İşleyişi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 87 (Güz 2018), 73-87.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*. nşr. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut - Dimaşk: Darü'l-Fikri'l-Muâsir, 1998.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413.
- Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi. *Menâfi'u'd-dekâ'ik fi şerhi Mecâmi'i'l-ḥakâ'ik*. İstanbul: Matbaa-yi Âmire, 1308.

- Ibrahim, Ahmed Fekry. *School Boundaries and Social Utility in Islamic Law: The Theory and Practice of Talfiq and Tatabbu' al-Rukhaş in Egypt*. Washington DC: The Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University, Doktora Tezi, 2011.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Kitâbü'l-Fetâvâ*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1986.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Şerhu 'uķûdi resmi'l-müftî = Hanefî Mezhebinde Fetva Usûlü*. thk. ve trc. Sırrı Fuat Ateş. Konya: Çimke Basım Yayın, 2017.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdullah Şemseddin. *et-Taķrîr ve't-taķbîr*. 3 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-şâmine*. nşr. Muhammed Abdulmuid Dân, Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Ref'u'l-işr 'an kuğâti Mışr*. thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: el-Mektebetü'l-Hanci, 2010.
- İbn İyâs, Zeynüddîn Muhammed b. Şehâbüddîn. *Bedâ'î'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-muvaķķı'n*. çev. Pehlül Düzenli. [ed. ve haz.] Muhammed Enes Topgöl. 4 Cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhamed b. Abdülvâhid. *et-Taķrîr fî uşûli'l-fikħ*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhamed b. Abdülvâhid. *Fethu'l-ķadîr li'l-âcizi'l-faķîr*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddin Osman. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1986.
- İbnü's-Şihne, Serıyyüddîn. *Taķşîlü 'ıķdi'l-ferâ'id bi-tekmîli Kaydi's-şerâ'id*. Diyubend: Vakfî'l-Medeni el-Hayri, 1422.
- İsnevî, Cemâleddin Abdürrahîm b. el-Hasen. *Nihâyetü's-sûl fî şerħi Minhâci'l-uşûl*. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.
- Jackson, Sherman. "The Primacy Of Domestic Politics: İbn bint al-A'azz and The Establishment of The Four Chief Judgeships in Mamluk Egypt". *JAOS* 115 (1996), 52-65.

- Kādîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahreddin. *Fetâvâ Qāḍîhân*. thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Kahraman, Abdullah – Karataş, Nizamettin. “İbnü'l-Hümâm'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2 (Aralık 2017), 43-70.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Şubhu'l-a'şâ fi şinâ'ati'l-inşâ'*. 12 Cilt. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1922.
- Karadaş, Çağfer. “Selçukluların Din Politikası”. *İstem* 2 (2003), 95-108.
- Karâfî, Şehâbeddin. *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Maḥşûl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, ts.
- Karâfî, Şehâbeddin. *Şerhu tenkîhi'l-fuşûl*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2. Basım, 1993.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Kaya, Eyyüp Said. “Mâlikî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaya, Süleyman. “Osmanlı Tatbikatında Tek Mezhebe Bağlılık”. *Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri (Uluslararası Sempozyum-Bildiriler)*. ed. Halit Çalış - Ali Bayer - Duran Ali Yıldırım. Karaman: İslami İlimler Derneği Yayınları, 2017. 105-120.
- Kırmastî, Yusuf b. Hüseyin. *el-Vecîz fi uşûli'l-fıkh*. thk. Abdüllatif Hassan. Kahire: Darü'l-Hüdâ li't-Tıbbâ, 1984.
- Koca, Ferhat. “Mezhep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/537-542. Ankara: TDV Yayınları. 2004.
- Little, Donald P. “A Fourteenth-Century Jerusalem Court Record Of A Divorce Hearing”, *Mamluks and Ottomans*. ed. David J. Wassertein - Ami Ayalon. London: Routledge Studies, 2006. 66-85.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-ḥıtaṭ ve'l-âşâr*. thk. Eymen Fuad Seyyid. 4 Cilt. London: Al-Furqan İslamic Heritage Foundation, 2013.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed. *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. Muhammed Abdülkadir Ata. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- Medfûn, Sâlih. 'Avnü'l-ḥükkâm 'alâ faşli'l-aḥkâm = Ḳaydüş-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id: Şerḥu Manzûmeti'l-İmâm İbn Vehbân. thk. Mervan Muhammed eş-Şear, Beyrut: y.y., 1994.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *Fuşûlü'l-bedâyi' fi uşûli's-şerâyi'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-ṭâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. 11. Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 3. Basım, 1991.
- Nielsen, Jorgen S. "Sultan al-Zahir Baybars and The Appointment of Four Chief Qādis, 663/1265". *Studia İslamica* 60 (1984), 167-176.
- Ocak, Ahmet. "Selçuklular Döneminde Şii-Sünnî İlişkisi". *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 23. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, 401-418.
- Ocak, Ahmet. "Şii-Sünnî Ekseninde Selçukluların Hicaz Politikası". *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri*, ed. M. Ali Hacıgökmen - Muharrem Kesik - Osman Kunduracı - Sefer Solmaz - Zehra Odabaşı. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019. 747-763.
- Özen, Şükrü. "Kādilkudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/77-82. Ankara: TDV Yayınları. 2001.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed. *Uşûlü'l-Pezdevî = Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*. Karaçi: Mir Muhammed Kitibhane-i Merkez-i İlm ve Edeb, ts.
- Rapaport, Yossef. "Legal Diversity İn The Age Of Taqlid: The Four Chief Qādis Under The Mamluks". *İslamic Law and Society* 10/2 (2003), 210-228.
- Safedî, Salâhaddin Halil b. İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. nşr. Ahmet el-Arnaût - Mustafa et-Türkî. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 2000.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ḳarni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1992.
- Semhûdî, Nûreddin Ali b. Abdullah. *el-İḳdü'l-ferîd fi aḥkâmi't-taklîd*. Beyrut: Darü'l-Minhac, 2011.
- Sevgili, Mehmet Macit. "Selahaddin Eyyûbi'nin Fıkhi Faaliyetleri Bağlamında Sünnî Akideyi Yayma Çabası-Kürtlerin Şâfiîleşmesindeki Rolü". *Uluslararası Selahaddin Eyyubi Sempozyumu Bildirileri*. ed. Necati Sümer - Ahmet Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017. 2/355-368.
- Seyyid Bey. *Usûl-i Fıkh Medhal*. haz. Selçuk Camcı. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011.

- Seyyid, Rıdvan. “Mukaddime”. *Tuĥfetü’-Türk fîmâ yecibü en yu‘mele fi’l-mülk*. mlf. Necmeddin et-Tarsûsî. 6-59. thk. Rıdvan Seyyid. Beyrut: Merkezi İbnü’l-Erzak li-Dirâsâti’t-Türâsi’s-Siyâsî, 2012.
- Simâvî, Şeyh Bedreddin. *Câmi‘u’l-fuşûleyn: Yargılama Usulüne Dair*. ed. H. Yunus Apaydın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Sinanoglu, Abdülhamit. “Selçuklular Döneminde Mezhep Mücadeleleri Arasında Mu-tezile’nin Konumu”. *II Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklular da Bilim ve Düşünce Bildiriler*. ed. Mustafa Demirci - Ali Temizel - M. Ali Hacıgökmen - Sefer Solmaz. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları 2013. 2/283-298.
- Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali. *Mu‘îdü’n-ni‘am ve mübüdü’n-nıķam*. Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1986.
- Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali. *Ṭabakâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- Sübkî, Takıyyüddin - Sübkî, Tâceddin. *el-İbhâc fî şerhi’l-Minhâc*. thk. Şa‘bân Muhammed İsmail. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye, 1981.
- Şahin, Osman. *İslam Hukukunda Fetva Usûlü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Şener, Mehmet. “İbnü’l-Hümâm’ın İlmî ve Fıkhi Yönü”. *Kemaleddin İbn-i Hümâm’ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği (Sempozyum Tebliğleri)*. Sivas: Kemaleddin İbn-i Hümâm Vakfı Yayınları, 1993. 21-24.
- Şeşen, Ramazan. *Sultan Baybars ve Devri*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2009.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedrü’-t-tâli‘ bi-meĥâsini men ba‘de’l-ķarni’s-sâbi‘*. 2 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- Tan, Oğuzhan. “Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep “Dört Hak Mezhep”in Kurumsal ve Kurumsal Kristalleşmesi”. *Journal of İslamic Research* 29/2 (2018), 310-330.
- Tarsûsî, Necmeddin. *Tuĥfetü’-Türk fîmâ yecibü en yu‘mele fi’l-mülk*. thk. Rıdvan Seyyid. Beyrut: Merkezi İbnü’l-Erzak li-Dirâsâti’t-Türâsi’s-Siyâsî, 2. Basım, 2012.
- Turan, Abdulkadir. “Nureddin Mahmud Zengi Devri’nde (541-569/1146-1174) İlmîye Sınıfı”. *Journal of İslamicjerusalem Studies* 18/3 (2018), 35-50.
- Van Leeuwen, Richard. *Bir Osmanlı Şehri Şam: Vakıflar ve Şehir*. çev. H. Ebru Aksoy. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Winter, Michael. “The Judiciary of Late Mamluk and Early Ottoman Damascus: The Administrative, Social and Cultural Transformation of The System”, ed. Stephan

- Conermann. *History and Society During The Mamluk Period (1250-1517)*. 192-209. Göttingen: Bonn University Press, 2014.
- Yalçın, Mehmet Fatih. "Joseph H. Escovitz, *The Office Of Qādi Al-Qudāt İn Cairo Under The Bahri Mamluks*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1984". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (2013), 285-289.
- Yalçın, Mehmet Fatih. *Bahri Memlüklerde Dımaşk Kâdilkudatları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Beyânü zağlî'l-‘ilm ve't-‘aleb*. thk. Muhammed b. Abdullah. Dımaşk: Dârü'l-Meymene, 2013.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıkh*. nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî. 6 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şüûni'l-İslamiyye, 2. Basım, 1992.
- Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-ḥaḳâ'ik şerḥu Kenzi'd-deḳâ'ik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye Bulak, 1314.

The Practice of the Application of Four Madhhabs in the Mamluk Period in the Context of Legal Diversity

Extended Summary

Different interpretations have been made and continue to be made about the purpose of the application of the four madhhabs initiated by Zāhir Baybars (d. 676/1277), one of the first sultans of the Mamluks. While some interpret this practice as an effort by the Ḥanafī Mamluk sultans and their emirs to strengthen their own madhhabs against the dominant Shāfiʿī madhhab, some researchers see this as a requirement of the change in the demographic structure of the madhhabs at that time. There are some researchers claim that Baybars aim to break the influence of powerful Shāfiʿī qāḍī al-quḍāt Tāj al-Dīn Ibn Bint al-Aʿazz, by understanding the practice in an individual context, there are also those who claim that the Mamluks aim to gain the support of all segments of the society and strengthen their own legitimacy with this practice. Yossef Rapaport, who put forward an idea about the reason for the application, highlights the argument of providing legal diversity among the reasons for the application and subjects the application to a reading in this direction. Namely, according to Rapaport, Zāhir Baybars started this practice and aimed to pave the way for the state to benefit from four madhhabs instead of one. However, this reason, which can be considered as a logical and correct explanation of the practice, is not emphasized much and the practice is mostly explained through other reasons. Many records in the fiqh and historical sources of the period show us that one of the main purposes of the practice was to provide legal breadth. In our article, we have subjected the application to a reading in this direction and tried to draw attention to this aspect of the application by supporting the claims of Rapaport with the additional arguments we brought from the sources of ṭabaqāt, furū al-fiqh, adab al-qāḍā, fatāwā and uṣūl al-fiqh.

Historically, this period coincides with a period when Sunni madhhabs got closer to each other and abandoned the struggles and fights that took place between them to a large extent and entered into an atmosphere of reconciliation. Towards this period, the idea of four right madhhabs was established in the Sunni society and madrasahs in which the four madhhabs were taught together began to be established. There was no harm in using the four madhhabs, which were accepted as true madhhabs, to meet the legal needs of the state. As a matter of fact, Baybars brought the idea of four madhhabs to the judicial field and made the four madhhabs official madhhabs of the state. In addition, informations in the sources that Baybars started the implementation of four madhhabs as a result of Ibn Bint al-Aʿazz's refusal to implement other madhhabs views and continuing to respond negatively to the demands of state officials in the context of legal needs, shows that the application is aimed at providing legal width. In an explanation of the reason for the practice, Ibn Ḥajar also stated that it was put in order to provide people with a wide range of legal provisions. We often come across practical examples of the use of this practice for legal diversity by state officials in some ṭabaqāt works written at that time. For example, while the Mālikī madhhab was highly preferred in the field of criminal

law and especially in terms of heavy penalties, the Shāfi‘ī madhhab, which was chosen with some views that were more suitable for the state's interest in financial and economic areas, was preferred by the administrators over other madhhabs in these areas. We have reached some historical records that the Ḥanbalī madhhab was also preferred in some regions at that time due to some of its views.

Many scholars from that period also favored the idea of legal width and included in their works the idea of intiqāl between madhhabs and unnecessary to adhere to a single madhhab, which provided the theoretical basis for this idea. As a matter of fact, as a result of the strengthening of the climate of madhhabs rapprochement and coexistence towards the Mamluks period and the establishment of the idea of four madhhabs within the framework of Sunnism, the idea of one madhhab began to evolve into four madhhab and the idea of intiqāl between madhhabs views began to be widely accepted. In this period, the idea of intiqāl, which was defended by many prominent scholars, took its place in the fiqh works by determining its conditions and boundaries. Shāfi‘ī faqih Rāfi‘ī, Nawawī, ‘Izz al-Dīn Ibn ‘Abd al-Salām, Āmidī, Ibn Daqīqul‘īd, Taqīyy al-Dīn as-Subkī and his son Tāj al-Dīn as-Subkī, Jamāl al-Dīn İsnawī, Badr al-Dīn az-Zarkashī, Jalāl al-Dīn as-Suyūṭī and Samhūdī, Ibn al-Hājib, Qarāfi and Zanāti from the Mālikīs, Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim al-Javziyya is one of the most famous names who approached the thought of intiqāl positively and opened the way for this thought by determining its conditions and limits. Among the Ḥanafīs, who are stated to have the strongest attitude against exploiting the views of other madhhabs and to defend single madhhab, there were scholars who allowed the intiqāl in the style of the above scholars during the Mamluks period. Ibn al-Humām, Molla Fanārī, Ibn Amīru Ḥāj and Qirmastī are the famous Ḥanafī faqih of the period who included this idea in their works and approached it positively within Ḥanafīism. While Fanārī and Qirmastī, quoting the passages from the works of Āmidī and Ibn al-Hājib about te intiqāl and adherence to a single madhhab, Ibn al-Humām and Ibn Amīru Ḥāj allowed the intiqāl on much easier terms. At the same time, they approach positively to the idea of “tatabbu‘ al-rukhaṣ”, which even many scholars who allow the intiqāl do not take kindly.

With the implementation of four madhhabs reflecting the practical face of the idea of intiqāl in this period, the rulers could benefit from the madhhabs breadth and the public could also benefit from the legal breadth through this application. At that time, with the application of “tafwīd”, which we think reflects the application of the four madhhabs practices towards the public, the people could apply to different madhhab judges through their own madhhab judges in terms of legal solutions, thus benefiting from the madhhabs width. This practice, which had examples before the Mamluks period and was allowed in certain cases, found the opportunity to be applied under easier conditions in the quadruple judicial system of the Mamluk period. Because in this period, there were four madhhabs judges in each region and it was easier for the qāḍīs to refer cases to each other for “tafwīd”.

Keywords: İslamic Law, The History of İslamic Law, Mamluks, Application of Four Sunni Madhhab, İntiqāl, Legal Diversity.